

Чому бій під Крутами став символом протидії українців російській агресії?

Для української національної пам'яті та історії України бій під Крутами 29 (16) січня 1918 року є вузловим моментом. Ця подія стала символом боротьби за українську державність.

Крутянський бій, як, мабуть, жодна інша подія років Української революції 1917–1921 рр., породив колосальну кількість міфів, легенд, домислів різного спрямування – від нестримної глорифікації до повного заперечення історичної ваги бою.

Бій під Крутами був епізодом збройного конфлікту між Українською Народною Республікою та радянською Росією, що увійшов у гостру фазу в грудні 1917 року. Більшовики мали два напрямки, на яких вони зосереджували свої сили. Це – Дон і, власне, Україна.

Наприкінці 1917 р. на Дону сформувався потужний осередок опору більшовикам. Із фронтів Першої світової війни через Україну на Дон повертались ешелони козаків. Влада УНР не перешкоджала цим пересуванням, адже очікувала подібного сприяння (а, швидше, невтручання) від інших урядів стосовно українських вояків. Через це у більшовиків склалось уявлення, що українці підтримують антибільшовицькі сили на Дону.

На переломі 1917 та 1918 рр. на сході УНР більшовики намагались, з перемінним успіхом, установити свій контроль над ключовими містами та вузловими залізничними станціями. Подекуди їм це вдавалось, в інших місцях їм успішно протистояли донські козаки.

Інший напрямок агресії більшовиків – проти УНР, на Київ та Катеринослав. Наступ на Київ вівся по залізницях: через Харків-Полтаву та через Бахмач.

Чи не єдиною ефективною збройною силою у розпорядженні Центральної Ради був Гайдамацький Кіш Слобідської України. Його було сформовано під проводом Симона Петлюри після відставки з уряду.

З Києва виглядало так, що основна загроза від більшовиків йде через Полтавський напрямок. Тому Гайдамацький Кіш Слобідської України рушив у тому напрямку. Впродовж кількох днів відбулися сутички за Полтаву, Миргород, Ромодан – практично за кожен залізничну станцію. У Ромодані більшовицьке військо розділилось. Одна частина продовжила рух на Київ через Гребінку. Інша рушила на Бахмач.

Під Гребінкою стався бій, який затримав подальший рух більшовиків. Газета «Нова рада» повідомляла: «Бої, що почалися три дні тому між українськими частинами й большевицькими в районі ст. Гребінка, ще не скінчилися». Українські вояки розібрали залізницю. Натомість червоноармійці в Бахмачі зійшлися в бою із силами Першої юнацької школи імені Богдана Хмельницького. 18 (5) січня тіла перших убитих на більшовицько-українській війні привезли до Києва, а за кілька днів їх було поховано на Фролівському цвинтарі.

Повідомлення про ситуацію під Бахмачем наелектризували ситуацію серед політично активних українців. Провід УНР не міг перекинути військо з полтавського напрямку на бахмацький. Це означало би розпорозити сили, яких і так

бракувало. Тож підкріплення під Бахмач виїхати не могло. Але зголосився щойно сформований Студентський курінь. Його основу становили студенти та молодіжні активісти. До куреня записались і кілька гімназистів старших класів.

З-під Бахмача українські війська відступили до Крут. Туди ж прибув і Студентський курінь. 29 (16) січня (за дослідженням Михайла Ковальчука – 30 (17) січня) відбувся бій, що увійшов до української національної пам'яті та історії як вузловий момент, символ боротьби за українську державність, приклад жертвності, відданості державі (чи ідеї державності), а також трагедії, яка покликає мобілізувати націю перед загрозою зовнішнього втручання.

Боем з української сторони керував сотник армії УНР Аверкій Гончаренко. У бою брали участь чотири сотні з 1-ї Української військової школи ім. Б. Хмельницького (не менше 400 юнаків (юнkerів)), 1-ша сотня Студентського куреня (116–130 осіб) та 20 старшин. На озброєнні мали 16 кулеметів та саморобний бронепотяг (гармату на вагоні-платформі). Їм протистояв 4–6 тисячний загін червоногвардійців у супроводі артилерії та бронепотяга.

Безпосередньо під час бою втрати українського війська становили до 250 осіб (вбиті, полонені, розстріляні, зниклі без вісти). Українці відступали до ешелону, який перебував на станції. Під час відступу одна чота (взвод) сотні Студентського куреня потрапила в полон.

Загалом до більшовицького полону потрапило 36 осіб, з них розстріляно відразу ж на станції – 27, замордовано пізніше – 2 (офіцери), відправлено до шпиталю – 6 (поранених), відпущено – 1 (син (друга) машиніста більшовицького потягу). Поранені зі шпиталю в Харкові втекли.

19 березня 1918 р. у Києві відбулося урочисте перепоховання загиблих під Крутами на Аскольдовій могилі у Києві. Частина тіл не була ідентифікована.

Остаточного списку розстріляних під Крутами не складено – бракує джерел. Однозначно встановлено імена учнів Другої київської української гімназії імені Кирило-Мефодіївського братства зі Студентського куреня: Василь Гнаткевич, Євген Тернавський, Андрій Соколовський, Іван Сорокевич, Григорій Піпський, Павло Кольченко, Микола Ганкевич. Мисан та Корпан, яких приписують до числа гімназистів, у цьому переліку відсутні. Можливо, вони були учнями іншої гімназії.

Також встановлено, що серед розстріляних були Микола Божинський-Божко, Микола Ганкевич, Дмитро Лизогуб, Олександр Попович, Володимир Шульгин, Олександр Борозенко-Конончук, Сидір Пурик-Пуриченко. Інші прізвища, що були оприлюднені в різний час, у тому числі в березні 1918 р., поки що не підтверджені іншими архівними документами. Але це не означає, що імена, які циркулюють у різних списках крутянців, фальсифіковані. Відоме щонайменше одне джерело, де те чи інше прізвище згадується. Але нема інших документів, які стверджували б їх загибель під Крутами.

Під час поховання крутянців пролунало чимало жалібних слів – «Дорогою ціною» Сергія Єфремова, «Плач за дітьми» Володимира Дурдуківського, «Пам'яті юнаків-героїв» Людмили Старицької-Черняхівської, «Pro patria more» Василя Чаговця. Відтоді сформувався жалібний тон пам'яті про крутянців.

Крутянці Володимир Шульгин (брат тодішнього міністра закордонних справ УНР), Олександр Попович (голова Сквирської повітової народної ради), Микола Божинський-Божко (співробітник міністерства земельних справ УНР)

та інші мали широке коло спілкування, їх знали в усьому українському середовищі Києва та й України. Тож їх загибель мала широкий резонанс. Їхні родини завдяки своїм матеріальним та суспільним ресурсам зуміли зберегти пам'ять про крутянців, а навіть перенести цю пам'ять на незайняті більшовиками українські землі та еміграцію.

Драматизму та закріпленню у пам'яті крутянців сприяли вік розстріляних – від 15 до 28 років, а також особлива жорстокість більшовиків щодо Павла Кольченка, якому було виколото очі. Похорони крутянців були надзвичайно емоційними. Є свідчення про «божевільну» поведінку мами одного із загиблих. На похоронах були відсутні родичі деяких жертв більшовиків, а частину тіл ховали неопізнаними. Це були додаткові штрихи до формування віктимного образу жертв-героїв бою під Крутами.

Прикметно, що бій під Крутами відклався у національній пам'яті лише українців. Ані російські, ані єврейські, ані польські спогади про події січня 1918 року в Україні практично не містять інформації про бій чи перепоховання полеглих.

У 1920–1930-х рр. у тій частині українських земель, що увійшла до складу Польщі, Крутянський бій став частиною національного історичного наративу. Український національний рух використовував бій для національної мобілізації. Героїчний чин крутянців давав гарний приклад жертвовності заради батьківщини, викликав бажання помститися та боротися за незалежність України. Тож виникло чимало ініціатив щодо вшанування бою під Крутами – відзначення річниць, видання листівок та брошур, вшанування батьків крутянців, називання організації іменем Героїв Крут.

З кінця 1980-х рр. «крутянський міф» отримав нове дихання. Спочатку вшанування крутянців були одним із основних заходів антикомуністичної опозиції. Згодом відбулась переоцінка бою у наукових та педагогічних сферах. А з кінця 1990-х на бій під Крутами звернули увагу політики. І відтоді вшанування річниць бою стали поширеною загальнодержавною щорічною практикою.

Щоправда, тоді ж навколо Крут сформувався майже стереотипний набір фейкових тверджень, які історики успішно деконструюють.

Бібліографія

Бойко О. Д. Бій під Крутами: історія вивчення // Український історичний журнал. 2008. № 2. С. 43–54.

Крути. Січень 1918 року: Документи, матеріали, дослідження, кіносценарій / упоряд. Я. Гаврилюк. Київ: Просвіта, 2010. 880 с.

Скальський В. Дворянин, попович та селянський син (штрихи до біографій загиблих під Крутами у січні 1918 року) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. Вип. 6. С. 389–408.

Скальський В. Фотографії учасників бою під Крутами // Речі і образи: матеріали конференції «Спеціальні історичні дисципліни в контексті “речового” та “візуального” поворотів європейської гуманітаристики» (4 жовтня 2019 р., м. Київ). Київ, 2020. С. 230–242.

Українська революція 1917–1921 рр.: подвиг героїв Крут : матеріали наукових читань (24 січня 2008 р.) / відп. ред. В. Ф. Верстюк. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. 176 с.

Віталій СКАЛЬСЬКИЙ